

УДК 94(477):371

Н. Г. Оболончик

“ВОЛИНСЬКІ АФІНИ” У КРЕМЕНЦІ: ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРАДИЦІЙ

У статті висвітлені основні питання діяльності навчальних закладів Кременця, що функціонували в корпусах Єзуїтського колегіуму з початку XVIII ст. по сьогоднішній день. Подано коротку характеристику архітектури будівель, історію виникнення та функціонування шкіл у цих корпусах. Розкрито основні освітні напрямки діяльності, стисло охарактеризовано навчальний процес та ідеологічне спрямування кожної установи. Простежено традиції спадкоємності навчально-виховних осередків та їх правонаступництва.

Ключові слова: освіта, наука, архітектура, навчальний процес, виховання, школа, лицей, училище, інститут, академія, музей, урок, гурток, вчитель, учень, традиції, спадкоємність.

Історична наука на сучасному етапі впроваджує новий напрямок – локальна історія. Вчені-історики з європейських країн все частіше схилиються до думки, що локальна історія становить частину загальнодержавного, а то і загальноєвропейського чи світового історичного процесу, особливо якщо це стосується подій чи об'єктів, що мали політичне, соціальне чи економічне значення. Тому вивчення історії освіти та історії окремих навчальних осередків є важливим завданням сьогоднішнього дня. Особливо актуальними постають ці завдання коли мова йде про осередки, які вплинули на історію не лише окремого міста, а цілого регіону.

У висвітленні даної теми останнім часом з'являються нові публікації молодих авторів, однак вони стосуються переважно окремих фрагментів діяльності Волинського лицю XIX ст., чи Кременецького лицю XX ст. Узагальненої оцінки історичної, освітньої та культурної спадщини досі немає.

Більшість матеріалів щодо порушеної теми можна відшукати в державних архівах Києва, Тернополя, а також у фондах Кременецького краєзнавчого музею.

Основною метою даною публікації є аналіз освітніх, культурних та ідеологічних процесів, що відбувались в Кременці в XIX-XX ст. Завданнями публікації є систематизація даних про освітні осередки, їх навчальна, культурна, виховна робота. Серед особливих завдань слід виділити питання правонаступництва та історичної спадщини цих установ.

У 1731- 1753 рр. на кошти братів Вишнівецьких та інших осіб з місцевої знаті архітектор Павел Гжицький у Кременці побудував великий монастирський комплекс. Ця споруда в стилі пізнього бароко складалася з костелу ім. св. Духа, св. Ігнатія Лойоли й св. Станіслава Костки та двох прилеглих до нього навчальних корпусів. Костел трьохнефний з трансептом і двома баштами на фасаді. Шість пілонів підтримують систему півциркульних і хрестових зведень. Чотири західних пілони за допомогою підпругних арок і парусів тримають купол на круглому барабані (висота споруди в інтер'єрі до верху купола 28 м.). Бокові нефи розділені на капели, перекриті індивідуально. Основна роль в створенні динамічної виразності інтер'єру відведена численними розкриповками арок, пілястр, антаблементів (такий же прийом заснований і на фасаді).

З півдня і півночі до нартексу костелу примикають два навчальних корпуси з невеликими відгалуженнями, що утворюють перед головним східним фасадом курдонер, а перед західним – двір. Перекриті системою хрестових зведень. Фасади всього комплексу будівель розбиті на “зеркала”, вікна оформлені “вухастими” наличниками з замковим камінням. Курдонер огорожений балюстрадами з декоративними вазами і кованою решіткою [1, с.75]. Комплекс є архітектурною домікантою міста.

Ще до закінчення будівництва у 1750 р. у стінах новозбудованого костелу був відкритий колегіум – навчальний заклад, який давав молоді середню освіту. В Кременецькій школі єзуїтського колегіуму було два типи класів: нижчі, або граматичні (вивчалась граматики і синтаксис) та вищі, або гуманітарні з напрямками поезії, або риторики. В кожному з цих класів був спеціально призначений вчитель, навчання тривало один рік в кожному класі за винятком риторичного, який іноді проходили за два роки. Навчання займало чотири години: дві до обіду і дві після обіду. Навчальний процес перш за все передбачав вивчення таких предметів як латинська мова і риторика; на уроках читались твори Лукіана, Овідія, Цицерона. Для кращого засвоєння матеріалу викладачі влаштовували учнівські диспути, виголошували найкращі роботи з кафедри, зачитували учнівські переклади латинських і грецьких класиків. Були для учнів і спеціальні нагороди, якими відзначались відмінники навчання. У вільний час учні ставили вистави у шкільному театрі. Вихідними днями були вівторок і четвер. [2, с. 56-57]

Після закінчення колегіуму кращі учні вступали на навчання в Острозьку колегію на факультети філософії та богослов'я.

У 1773 р. Кременецький колегіум був закритий. Після закриття єзуїтського колегіуму в стінах цього закладу була відкрита підокружна світська школа, яка згодом була реорганізована в окружну, однак функціонувала вона недовго [3, с. 90]

У 1805 р. стараннями Тадеуша Чацького, а також за участі Гуго Коллонтая у місті Кременці було засновано Волинську гімназію. Її статут було затверджено 29 червня, а відкриття відбулося 10 жовтня. Гімназія розмістилася у приміщеннях колишнього єзуїтського колегіуму. Навчально-матеріальна база цього закладу була досить потужною: бібліотека з 50 тис. томів, фізичний, мінералогічний, зоологічний,

нумізматичний кабінети, хімічна лабораторія, майстерня з моделями машин і землеробського знаряддя, а також ботанічний сад розведений відомим ботаніком В. Бессером [4, с. 307]. Гімназія поєднувала середній та вищий рівні навчання.

Невід'ємною складовою чудового комплексу став ботанічний сад, заснований Діонісієм Міклером. Талановитий майстер, приїхав у Кременець на запрошення Тадеуша Чацького, фундатора гімназії. У 1809 році він залишив Кременець, а посаду директора ботанічного саду зайняв Віллібальд Бессер. Бессер досліджував багату флору Кременеччини, вперше описав вже відомі місцеві рослини, відкрив кілька десятків нових видів. У 1811 році під його керівництвом був видрукований каталог рослин ботанічного саду. З 1810 до 1823 рр. колекція саду зросла з 2 до 12 тис. видів відповідно. Було встановлено зв'язки з багатьма ботанічними садами Європи та Америки. У 1833 р. Після закриття Волинського ліцею, Кременецький ботанічний сад було перевезено до м. Києва, де на його природній базі було створено теперішній ботанічний сад ім. Академіка Фоміна [5, с. 21].

У 1819 р. Волинську гімназію реорганізували в ліцей. З кожним роком у місто приїздило все більше відомих вчених та дослідників, а в середовищі ліцею зароджувалися власні традиції, що сформувалися під впливом європейського романтизму. Однак ліцей був не тільки осередком освіти і культури, а й місцем вільномудства. Після придушення листопадового повстання у 1831 р. вийшов указ про закриття 248 шкіл, заснованих Т. Чацьким у Київській, Подільській та Волинській губерніях. У 1833 р. Волинський ліцей був закритий остаточно. До Києва була перевезена наукова база, прекрасний ботанічний сад, виїхали кращі викладачі. Навчальні корпуси ліцею переходять у володіння Волинської духовної семінарії, переведеної з Острога 3 1902 р. у приміщеннях ліцею розмістилося Волинське єпархіальне жіноче училище [6].

Волинський ліцей вніс помітні зміни в життя Кременця і Волині в цілому. Покликаний стати звичайною губернською гімназією, він відіграв на Правобережній Україні таку ж роль, як у Білорусі та Литві Віленський університет.

Після закриття ліцею у громадських колах почалися суперечки щодо ролі та значення цього навчального закладу. Офіційна позиція, що полягала в негативній оцінці ліцею, як розсадника польських впливів, осередку окатоличення й ополячення, проявлялася на сторінках статей "Волинських єпархіальних відомостей", а також у численних публікаціях відомого краєзнавця та історика М. І. Теодоровича.

27 травня 1920 р. вийшов указ Ю. Пілсудського про відкриття Кременецького ліцею [7, арк. 2]. Невдовзі з'явився ще один документ за яким новоствореному закладу передавалося рухоме і нерухоме майно, землі, що належали Волинському ліцею у XIX ст., чотири лісництва на території Волині та Галичини, а також два фундаційні маєтки [8, арк. 2].

Розпочав свою роботу ліцей у 1921 р. Початок його діяльності збігся із роботою спеціальної російсько-українсько-польської комісії, яка розглядала питання передачі польській стороні культурних цінностей періоду поділів. Особливо гостро стояли питання повернення фондів давнього Волинського ліцею, на які претендувала відновлена Польща. Одним із мотивів польської сторони було те, що ліцей відкритий Пілсудським є спадкоємцем ліцею створеного Чацьким. До того ж, отримавши величезні колекції та бібліотеку, новостворений заклад міг значно покращити свою матеріальну базу. Однак врахувавши особливості створення, діяльності та закриття ліцею, українські експерти прийшли до висновку, що підстав для передачі Польщі фондів Волинського ліцею немає [9].

Організаційна робота в Кременецькому ліцеї розпочалася зі створення мережі навчальних закладів. При ліцеї функціонували три заклади дошкільного типу, гімназія, учительська семінарія, реорганізована згодом у так званий педагогіум, середня сільськогосподарська школа, середня торгівельна школа [10, арк. 2], ліцей, три народні університети та численні гуртки [11, арк. 9-11]. У структуру ліцею входили також господарські угіддя в Кременецькому, Дубенському, Здолбунівському, Рівненському, Луцькому, Горохівському повітах [12, арк. 6]; Кременецьке лісництво з орними землями та лугами в Мілостові, Радивиліві, Суражі, Дублянах, Тетильківцях, Соснівці [13, арк. 2], маєтки, фільварки та сади в цілому повіті [14, арк. 4]. Ліцей мав також промислові підприємства у Смізі, Суражі, Дублянах, Львові [15]. Таким чином, розгалужена мережа навчальних та господарських установ Кременецького ліцею свідчила про його поліфункціональність і важливу роль у соціально-економічному розвитку Волині.

Програмні засади новоствореного закладу були викладені у роботі Ю. Понятовського "Кременецький ліцей: давні заслуги – нові обов'язки", в якій визначалися шляхи використання традицій Волинського ліцею у діяльності нового закладу, а також основні напрямки його роботи [16].

Окремо ставилися питання щодо зміцнення і утвердження польської культури на т. зв. "східних кресах". У культурно-освітньому та громадському житті ліцей демонстрував опору на традиції і тим самим утверджував міф про Волинські Афіни.

Ліцей XX ст. вважав себе спадкоємцем слави свого попередника, намагався організувати власну роботу, використовуючи його традиції для того, щоб піднятися до рівня Волинського ліцею. Зважаючи на свою поліфункціональність, ліцей претендував на центральне місце в соціальному, економічному і культурному розвитку, якщо не всієї Польщі, то хоча б Волинського регіону. Його рівень був досить високим, а слава дуже гучною. Прикриваючись високими гаслами та ідеями, Кременецький ліцей виступав своєрідним ідеологічним центром по реалізації "кресової" політики Польщі, що зводилася до намагання якнайтісніше інтегрувати регіон у "Другу Річ Посполиту".

Впродовж усіх років діяльності ліцей активно працює в напрямку відродження минулої слави Кременця. У 1923 р. в місті з'явилося Товариство приятелів Кременця. Найголовнішими серед його завдань було відновлення будинку Ю. Словацького, створення музею, вивчення творчості поета. За кілька місяців роботи це об'єднання поширило свою діяльність далеко за межі міста й працювало вже у цілому повіті [17, с. 3]. У

місті функціонувало також Польське товариство опіки над кресами, що сприяло діяльності громадських об'єднань та стежило за їх роботою у напрямку розвитку польської культури [18, s.15].

Учні ліцею брали участь у роботі Краєзнавчого гуртка ім. доктора В. Бессера, який був покликаний вивчати історію Кременця [19, s. 443]. Гуртківці працювали над підготовкою рефератів, дослідженням краєзнавчих матеріалів, збором експонатів для виставок, організації екскурсій та інше [20].

У 1937 р. у місті з'явився Музей Кременецької землі ім. В. Бессера, що був структурним підрозділом ліцею і містився в одному з його приміщень. Музей був покликаний стати місцем збереження історичної пам'яті, знайомив жителів міста та його гостей з найцікавішими періодами свого розвитку [21, s. 443-445]. У музеї та бібліотеці ліцею збиралися матеріали пов'язані з ліцеєм першої третини XIX ст., а також з діяльністю його засновників. Частина з них збереглася у Кременецькому краєзнавчому музеї до наших днів.

Важливу роль в культурно-освітньому житті всієї Волині відіграла наукова бібліотека Кременецького ліцею. Її було створено в 1924 р. як окрему структурну одиницю, що не залежала від бібліотек шкіл ліцею. Знаходилася бібліотека в головному корпусі ліцею, з 1928 по 1939 р. її директором був Задружний Мечислав.

Спочатку книжковий фонд бібліотеки був не чисельним, однак за кілька років він зріс до 10500 томів. У формуванні книгозбірні активну участь взяла громадськість: багато літератури та колекцій бібліотеці було подаровано. Значну частину раритетів привезено з-за кордону – Ізидор Часновський з Риму презентував цінні видання Волюміна Легум (сеймові постанови Польщі до кінця XVIII ст.), видання К. Сенкевича, Т. Чацького, оригінальні видання на французькій та польській мовах. Серед подарунків були також стародруки до 1820 р. та прекрасна нумізматична колекція.

Логічним продовженням розпочатої краєзнавчої роботи стало створення при Кременецькому ліцеї Волинського наукового інституту. Його було започатковано на з'їзді представників польських наукових товариств та університетів, який відбувся 5-6 червня 1938 року. Програмні цілі інституту виклала М. Данилевич на організаційному засіданні під промовистою назвою "Науковий заповіт давнього Кременецького ліцею". Це свідчило про намагання відродити наукову славу Волинського ліцею і продовжити її у новому закладі [22, с. 85-87].

Початок Другої світової війни у вересні 1939 р. перервав діяльність Кременецького ліцею. Вже в грудні 1939 р. були ліквідовані всі навчальні заклади, які входили до його складу. Залишилася тільки 10-ти річна школа з польською мовою викладання, програма якої була подібна до програм тодішніх радянських шкіл. Формально деякий час існував ще Волинський науковий інститут, але досліджень він уже не проводив. 15 лютого 1940 р. працівників інституту було повідомлено про припинення їх роботи [23]. 12 квітня 1940 р. на базі ліцею було відкрито перший радянський вищий навчальний заклад Тернопільської області – Кременецький учительський інститут.

Уся документація та звітність, що велася в ліцеї протягом його діяльності, була розпорошена між Музеєм Кременецької землі та вчительським інститутом. У 1953 р. частину справ, що стосувалися діяльності ліцею було передано новоствореному Державному архіву Тернопільської області. Частина документів і донині зберігається у фондах Кременецького краєзнавчого музею.

Бібліотечний фонд Кременецького ліцею був переданий Музею Кременецької землі. Вже після закінчення війни частина бібліотеки була перевезена до Тернопільського педагогічного інституту. Нині її фонди розпорошені між Кременецьким краєзнавчим музеєм та Тернопільським національним педагогічним університетом імені Володимира Гнатюка.

Тепер правонаступником слави і традицій "Волинських Афін" вважає себе педагогічна Академія ім. Тараса Шевченка. Частина корпусів колишнього єзуїтського колегіуму використовується під навчальні аудиторії. У лівому крилі в історичних кімнатах функціонує бібліотека закладу.

Домінанта комплексу ліцею – костел Ігнатія Лойоли тепер перебуває у власності релігійної громади Української православної церкви (КП) і переосвячений у Преображенський храм.

Нині комплекс "Єзуїтського колегіуму" знаходиться на балансі Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника. Це пам'ятка архітектури національного значення. У 2007-2008 рр. Кременецько-Почаївським ДІАЗом проведено ремонтно-реставраційні роботи фасаду костелу Ігнатія Лойоли. Подано пропозиції щодо реставрації фасадів Північного і Південного корпусів.

Отже "Волинські Афіни" у Кременці – це не лише особлива сторінка історії міста і регіону, а також тема для подальшого історичного дослідження, адже культурницькі і мистецькі напрямки діяльності осередків потребують подальшого ґрунтовного вивчення.

Джерела та література

1. Памятники градостроительства и архитектуры украинской ССР; (Ил. справ.- каталог.). В 4-х т. / гл. Редкол.: Н.Л. Жариков (гл. ред.) и др. – К.: Будівельник, 1983-1986. Т. 4 Сумская область; Тернопольская область; Харьковская область; Херсонская область; Хмельницкая область; Черкасская область; Черниговская область; Черновицкая область / Редкол.: Г. Н. Логвин (отв. ред.) и др. 1986. 375 с.
2. Теодорович Н. И. История горда Кременец. Съдпецъ, 1904. – 141 с.
3. Чернихівський Гаврило. Кременеччина від давнини до сучасності. – Кременець: Папірус. 1999. – 320 с.
4. Rolle M. Ateny Wołyńskie (skic u dziejow oświaty w Polsce). – Lwow. – Warszawa – Krakow, 1923. – 307 s.
5. Чернихівський Г. І. Крем'ячечина. Історичне та літературне краєзнавство. – Кременець, 1992. – 101 с.
6. Коляденко С. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX- 30-ті рр. XX ст.): Монографія. – Житомир: Житомирський держ. пед. у-тет, 2003. – 136 с.
7. Фонди ККМ. – Од. зб. LXXXIII, 5. – Спр. 1057. – 12 арк.
8. Фонди ККМ. – Од. зб. LXXXIII, 9. – Спр.1061. – 30 арк.

9. Гетьманчук М. Проблема належності фондів Кременецького ліцею у відносинах української СРР з Польщею в 1921-23 рр. // Місто Кременець в історії освіти, науки, культури: Матер. міжнар. конф. 23-24 травня 2002р. – Кременець, 2002. – С. 88-96.
10. ДАТО, ф. 131, оп. 1, спр. 2, 20 арк.
11. Фонди ККМ, од. зб. LXXXIII, 3, спр. 1055, 12 арк.
12. Фонди ККМ, од. зб. LXXXIII, 5, спр. 1057, 12 арк.
13. Фонди ККМ, од. зб. LXXXIII, 9, спр. 1061, 30 арк.
14. Фонди ККМ, од. зб. СXXXI, 2а, спр. 1063, 5 арк.
15. Фонди ККМ, од. зб. LXXXIII, 9, спр. 1061, 30 арк.
16. Poniatowski J. Liceum Krzemienieckie: dawne zadugi – nowe obowiazki. // Zycie Liceum Krzemienieckiego: organ Liceum Krzemienieckiego. – 1931. – №7. – Rok III. – S. 1-27.
17. Z calego Wojewodstwa. Krzemieniec. // Dziennik Wolyński. – 1923. – №22-23. – S. 8.
18. Фонди ККМ, од. зб. 39556, спр. 4048, 150 арк.
19. Nowe eksponaty i depozyty w muzeum ziemi Krzemienieckiej. // Zycie Krzemienieckie. – 1938. – №18. – Rok VII. – S. 443-445.
20. Фонди ККМ, од. зб. СXXXIV, 9, спр. 1183, 16 арк.
21. Nowe eksponaty i depozyty w muzeum ziemi Krzemienieckiej. // Zycie Krzemienieckie. – 1938. – №18. – Rok VII. – S. 443-445.
22. Оболончик Н. Волинський науковий інститут при Кременецькому ліцеї (1938-1940 рр.) // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Вип. 7. – Луцьк, 2002. – С. 85-87.
23. Фонди ККМ, од. зб. ССXXXIV, 10, спр. 1184, 10 арк.

Obolonchik N. G. "Volyn Athens" in Kremenets: historical heritage and the use of traditions.

The article highlights the main issues of Kremenets institutions that operated in the buildings of the Jesuit College from the beginning of the XVIII century and until today. The short description of the architecture of buildings, and the history of schools functioning is given. The basic educational activities are disclosed, the educational process and ideological orientation of each institution is briefly described. Traditions of the continuity of educational centers and their succession are observed.

Key words: education, science, architecture, educational process, education, school, lyceum, school, institute, academy, museum, lesson, group, teacher, student, traditions, succession.

Оболончик Н. Г. "Волинские Афины" в Кременце: историческое наследие и использование традиций.

В статье отражены основные вопросы деятельности учебных заведений Кременца, которые функционировали в корпусах Иезуитского колледжума с начала XVIII в. к современному времени. Подана краткая характеристика архитектурных зданий, история возникновения и функционирования школ в этих корпусах. Раскрыты основные образовательные направления деятельности, кратко охарактеризован учебный процесс и идеологическое направление каждого учреждения. Прослежены традиции преемственности учебно-воспитательных центров и их правопреемство.

Ключевые слова: образование, наука, архитектура, учебный процесс, воспитание, школа, лицей, училище, институт, академия, музей, урок, кружок, учитель, ученик, традиции, преемственность.

УДК 94(477.43/44)

О. С. Юрченко

СТВОРЕННЯ І ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОДІЛЬСЬКИХ ЗЕМСЬКИХ ОРГАНІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Важливу роль у формуванні громадського суспільства займає розвиток самоврядних громад, і саме це є запорукою розвитку не лише окремого регіону, але й держави загалом. Опіраючись на це, на основі архівних матеріалів, досліджено передумови створення земських органів на території Подільської губернії на початку ХХ століття, охарактеризовано основні напрями діяльності, значення та результати роботи подільських земських органів на території краю.

Ключові слова: земства, губернія, реформи, указ, самоврядування.

Одним з найважливіших завдань розбудови державності сьогодні є формування громадянського суспільства та створення системи місцевого самоврядування. У зв'язку з цим сучасні дослідники все частіше звертаються до досвіду минулого, зокрема до вивчення історії земських установ, що функціонували в українських губерніях Російської імперії у другій половині XIX – початку ХХ століття. Питання створення та діяльності земських органів на території Подільської губернії вже привертало увагу таких вчених, істориків, як Т. М. Моїсєєва [1], О. Ю. Елина [9], О. В. Корзун [20], О. М. Завальнюк [21], Т. Р. Соломонова [22], але їх розвідки розглядали лише окремі галузі діяльності земських установ Поділля.

Джерельну основу пропонованої статті складають документи та матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО) [2-8] та Центрального історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАУК) [10].

Мета дослідження полягає у розкритті основних напрямів діяльності подільських земських органів на початку ХХ століття.